

O'ZBEK XALQI VUJUDGA KELISH JARAYONLARI

Raximov Oybek Xasanboy o'g'li

E-mail: oybekjon.9990@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada o'zbek xalqining kelib chiqishi haqidagi turli fikrlar va farazlarga atroflicha to'xtalib o'tiladi. Maqolada ko'plab ma'lumotlar keltiriladi va tahlil qilinadi. O'zbek halqining va o'zbek atamasining kelib chiqishiga doir asosiy ma'lumotlar keltiriladi.*

Kalit so'zlar. *O'zbek, etnogenez, etnik tarix, xalq, kelib chiqishi, irq, antropologik tadqiqotlar, shakllanish.*

Abstract. *This article discusses in detail the various views and hypotheses about the origin of the Uzbek people. The article provides a lot of information and analysis. Here is the basic information about the origin of the Uzbek people and the Uzbek term.*

Keywords. *Uzbek, ethnogenesis, ethnic history, people, origin, race, anthropological research, formation.*

Аннотация. *В данной статье подробно обсуждаются различные взгляды и гипотезы о происхождении узбекского народа. Статья предоставляет много информации и анализа. Вот основная информация о происхождении узбекского народа и узбекском термине.*

Ключевые слова. *узбек, этногенез, этническая история, люди, происхождение, раса, антропологические исследования, образование.*

Qadimshunoslar yozishicha, o'zbek xalqining kelib chiqishi tarixini o'rganishni qancha erta davrlardan boshlasak, uning tarkibida hozirgi kunlargacha saqlanib kelinayotgan irqiy va etnik unsurlarning mahalliy xalq tarkibiga kirgan davri va uning nisbiy miqdori to'g'risida shunchalik keng fikr yurita olamiz. O'zbek xalqiga xos O'rta Osiyo Ikki daryo oralig'i irqining shakllanish davri, makoni va tarixi masalalarida fanda yaqingacha yagona fikr yo'q edi. Bir guruh olimlar bu irq bundan 6-8 ming yil ilgari, ikkinchi bir guruh tadqiqotchilar bundan 3 ming yil ilgari shakllangan desa, uchinchi guruh olimlari esa, VI asrda shakllandi, deb hisoblar edilar. Keyingi yillardagi antropologik tadqiqotlari natijasida olimlar O'rta Osiyo Ikki daryo oralig'i irqining shakllanishi bundan 2200-2300 yil ilgari boshlanganligini asoslab berdilar. Ahamoniylar, Makedoniyalik Aleksandr, yuechji-kushonlar, Turk xoqonligi, Arab xalifaligi, mo'g'ullar yurishlari va davri migratsiyalar O'rta Osiyo xalqlari madaniyatiga, tiliga, turmush tarziga va diniga albatta o'z ta'sirini o'tkazgan. Ammo bu jarayonlarning mahalliy xalqlarni irqiy va etnik tarixiga bo'lgan ta'sir ko'p ekanligini ta'kidlash joiz. Antropologik nuqtayi nazardan ular mahalliy xalq «qonini» yoki genetikasini tubdan o'zgartira olmadilar. Ular son jihatdan ko'pchilikni tashkil etgan mahalliy aholi tarkibiga singib ketganlar.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

Bu o'rinda mahalliy va kelgindi aholi orasidagi o'zaro munosabatlarning fanda ma'lum holatlarini eslatib o'tish joiz. Antropolog T.Xo'jayovning maxsus antropologik tadqiqotlariga qaraganda, barcha tarixiy davrlarda mahalliy xalq kelgindi aholidan hamisha ustun bo'lgan. Ilk temir davridan boshlab o'lkamizning qadimgi dehqonchilik vohalarida yashovchi o'troq aholi o'zlari yashab turgan hudud nomlari bilan atala boshlaganlar. Bular: Sug'diyonadagi - sug'diylar, qadimgi Xorazmdagi - xorazmiylar. Qadimgi Baqtriyadagi - baqtriyaliklardir. Shuningdek, yozma manbalarda ko'chmanchi qabilalar sak-massgetlar tilga olingan. Bu etnonimlarni ilk yozma manbalarda uchratish mumkin. Oldingi bandda etnogenez va etnik tarixi rivojlanishida avtohton (tub joyli) an'analari va migratsiyalar natijasida sintez tufayli mazkur jarayon asosida mintaq hududlarida qadimiy elatlar, ya'ni zamonaviy xalqlarning ajdodlari shakllanishi haqida so'z yuritildi.

«Avesto» tili hamda antik davrga oid mahalliy yozuv namunalari (xorazm, sug'd, baqtriya yozuvlari) bo'yicha O'rta Osiyo o'troq aholisi Sharqiy Eroniy tilli elatlar bo'lgan. Ahamoniylar davrida (mil. av. VI asr ikkinchi yarmi - mil. avv. IV asr) tub joyli aholi guruhlari til va madaniyati jihatdan o'zgarmaydi, ular o'troq zirotchilar va ko'chmanchi chorvadorlardan iborat bo'lgan. Yozma manbalarga ko'ra, Xorazm. Sug'd va Baqtriya Sharqiy Eron tilli aholisidan iborat bo'lgan, shuningdek, Sirdaryo havzasi va Farg'ona vodiysidagi jamoalar turkiy tilli bo'lishi ehtimoldan xoli emas. Bu tilda Quyi Sirdaryo havzasida mil. avv. V-IV asrlarda Chirikrabort, Babishmo'lia madaniyatiga asos solgan qabilalar va biroz keyin Qang' aholi so'zlashgan. Bu borada Amudaryo va Sirdaryo oralig'ida hamda uning atrofida Sharqiy Eron tilli elatlari va turkiy tilli qabilalarning yaqin qo'shnichiligi va o'zaro aloqalariga e'tibor berish lozim. O'rta Osiyo xalqlarining keyingi davr etnik shakllanishida bu hududga ko'chib kelgan turli elat va qabilalar ma'lum ma'noda ishtirok etganlar. Yuechjilar, xioniylar, kidariylar, eftaliylar shular jumlasidan IV asrning oxirlaridan boshlab O'rta Osiyoda yirik turkiy etnoslar xioniylar va eftaliylarning o'troqlashuv jarayonlari kuchayadi. V-VI asrlarga kelib eftaliylar va xioniylarning asosiy qismi o'troq hayotga o'tadilar. Bu qabilalar o'troq hayot kechirib an'anaviy chorvachilik bilan bir vaqtda dehqonchilik bilan shug'ullanganliklari haqida yozma va arxeologik manbalar ma'lumotlar beradi.

Turk xoqonligi davrida (VI-VIII asrlar) Toshkent vohasi, Zarafshon, Qashqardaryo, Surxondaryo vohalari va Farg'ona vodiysi, Xorazm hududlariga turkiyzabon guruhlarining kirib kelishi yanada kuchaydi va ularning ko'pchiligi bu hududlarda o'troqlashib qoldi. Mazkur hududlarda ikkitillik - Sharqiy Eroniy va turkiy tilli aholi guruhlarining rivojlanishi davom etadi. VIII asr boshlarida arablar Movarounnahr va Xorazm hududlariga bostirib kirgan. Oqibatida bu hududlardagi o'troq va yarim o'troq turkiyzabon aholi, sug'diylar va Xorazmning tub yerlik aholisi etnik jihatdan o'zgarmaydi. VII asrning o'rtalaridan VIII asrning o'rtalariga qadar Xuroson va Movarounnahr (Marv, Buxoro, Qarshi vohasi) ko'chib keladi. Tadqiqotchilarning yozishicha, bir qator kelgindi arab qabilalari (amir, quraysh, xuzail va boshqa) Qashqadaryo va Zarafshon vohalarida yangi manzilgohlarga

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

asos solganlar, shuningdek, ular shaharlarda (Marv, Buxoro) alohida guzarlarni egallab olganlar. Bu voqealar yozma manbalardan ma'lum Arab tili islom dini tili va adabiy

tilga aylanadi. VIII asrning ikkinchi yarmidan turkiy qarluq qabilalari kuchaya boshlaydilar. IX asrning o'rtalariga kelib Yettisuv, Chimkent viloyati, Toshkent vohasi, Farg'onaning shimoliy qismlarini o'z ichiga olgan Qarluq davlati tashkil topadi. Ko'pchilik tadqiqotchilarning e'tirof etilishlaricha, o'zbek elatining shakllanishida Qarluq davlatining ahamiyati katta bo'ladi. X asr o'rtalaridan boshlab bu davlat tarixiy manbalarda Qoraxoniylar davlati nomi bilan tilga olinadi. Qarluqlar ko'p sonli, nufuzli «xalq» bo'lib, bir qismi chorvachilik bilan shug'ullangan. Qarluqlar yashagan hududlarda yirik qabilalar - chig'illar, yag'molar, xalachlar ham yashagan bo'lib, ular bir-biriga qon-qarindosh bo'lib turkiy tilda so'zlashganlar. XI asrning boshlarida janubiy hududlarning to Balx viloyatigacha bo'lgan yerlari dastlab qoraxoniylar turkiylar, so'ng esa G'aznaviylar qo'liga o'tdi. Buning natijasida navbatdagi katta turkiy qatlam Sug'diyona, Xorazm va Tohariston yerlariga kirib boradi. Qoraxoniylar davrida Movarounnahrning barcha hududlarida turkiy qatlamlar mavjud edi. Qoraxoniylar davlatida qarluq - chig'il turkiy til lahjasi keng tarqaldi. Keyinchalik shu til asosida adabiy turkiy til yuzaga kelib, uni Mahmud Koshg'ariy «eng ochiq va ravon til» deb atagan. Turkiy tilda IX-XII asrlar mobaynida bir qator asarlar yozilgan bo'lib, Ahmad Yugnakiyning (775-869) «Hibatul haqoyiq» (Haqiqatlar tuhfas) dostoni, Yusuf Xos Xojibning (XI asr), «Qutadg'u bilik» (Saodatga yo'llovchi bilim) asari, Ahmad Yassaviyning (1041-1167) «Hikmatlari hamda «Og'uznoma, Alpomish», «Go'rug'li» kabi dostonlar shular jumlasidandir. Movarounnahr va Xurosonning forsiy - dariy tilda so'zlashuvchi aholisi X asrdan boshlab o'zini stoziko, ya'ni «tojik deb yurita boshlaydilar. Qoraxoniylardan keyin hukmronlik qilgan sulolalar, G'aznaviylar (997-1187). Saljuqiylar (1040-1147), Xorazmshoh-Anushtaginiylar (1097-1231)ning barchasi turkiy qavmga tegishli bo'lib, o'z vaqtida nafaqat O'rta Osiyo, balki O'rta Sharqda ham hukmronlik mavqeyiga ega bo'lganlar. X-XI asrlarda Sharqiy Eroniy tillarini (xorazm, sug'd) turkiy va forsiy-tojik tillari butunlay siqib chiqaradilar. Mo'g'ullar bosqini davrida Toshkent vohasi, Farg'ona vodiysi, Qashqadaryo va Surxondaryo vohalariga turkiy va mo'g'ul qabilalari kelib joylashadilar. Jaloir, barlos, ming, mang'it, qo'ng'irot qabilalari va boshqalari shular jumlasidandir. Shuningdek, Amudaryo va Sirdaryo oralig'i hududlarida mo'g'ul (mongoloid) irqiga mansub aholi guruhlari biroz ko'payadi.

XIV asrning o'rtalariga kelib mo'g'ul qabilalari turkiylashib ketadilar. «O'zbek» etnonimining kelib chiqishi haqida qisqacha fikr yuritadigan bo'lsak, bu etnonimning kelib chiqishini ayrim guruh tadqiqotchilar Oltin O'rda xoni O'zbekxonning (1312-1341) nomi bilan bog'laydilar. Boshqa bir guruh tadqiqotchilar esa bu fikrni inkor etadilar va o'zbek» nomi O'zbekxongacha Oq O'rda mintaqasida, uning G'arbiy Sibir va Qozog'iston qismida yashagan turkiy qabilalariga mansub (xon nomi qabilalar nomidan olingan bo'lishi mumkin) degan fikrni ilgari suradilar. Ayrim tadqiqotchilar esa so'zbek atamasini so'zi bek», serkin», «mustaqil» so'zidan kelib chiqib XII- XIV asrlarda xalqimizga nisbatan ishlatila boshlangan deb hisoblaydilar. O'zbek etnonimi kelib chiqishi davriga qarab o'zbek, turkman, qozoq,

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

qoraqalpoq xalqlarini aniq bir vaqtda paydo bo'lgan deb aytib bo'lmaydi. Bu xalqlar ko'p asrlar davomida hozirgi joylashgan mintaqalarida

yashaganlar. Lekin olis paytlarda hali zamonaviy nomi bilan atalgan emas. Ular umumiy nom bilan «turkiy deb, yoki bo'lmasa, o'z qabilalari nomlari bilan atalganlar. Tarixning qadimgi davrlarida aholi ko'p hollarda o'zlari yashagan joy nomi bilan atalgan bo'lib, o'rta asrlarga kelib bu nomlar o'zgaradi. Xususan, Dashti Qipchoq hududlarida yashagan turkiy aholi XV asr oxiri - XVI asr boshlarida Movarounnahr yerlariga kelib, bu yerda yashayotgan tub joyli turkiy aholi bilan uyg'unlashib ketgan va aholini nomi «o'zbek» deb atalgan. O'rta asrlar tarixiy adabiyotlarida ham bu nom «o'zbek», «o'zbeklar» sifatida tilga olinadi. Ammo shu narsa aniqki, Dashti Qipchoq hududlaridan kelgan turkiy qabilalar mahalliy aholi etnogeneziga, urf-odat va madaniy an'analariga sezilarli darajada ta'sir etmadilar. Aksincha, ular orasiga singib ketib, chuqur tarixiy ildizlarga ega yuqori darajadagi madaniyat ta'sirida bo'ldilar. Tadqiqotlarga ko'ra, o'zbek xalqi ikki etnik qadimiy Sharqiy Eron va turkiy qatlamdan tashkil topgan. O'zbekiston hududlarida qadimda shakllangan manbalarda tilga olgan mahalliy ziroatchi elatlar va ular bilan qorishib ketgan kelgindi chorvador qabilalar tashkil etgan. Hozirgi fanda mavjud ilmiy qarashlarga ko'ra, o'zbek elati Sharqiy Eroniy va turkiy tilli aholisining (xorazmliklar, sug'diylar, baqtriyaliklar va turkiy qabilalar) qorishib ketishi natijasida X asrda shakllanadi, XI, XII asrlarda uning rivojlanishi turkiy komponentlar asosida o'tadi Etnogenez jarayonida til, shubhasiz, muhim jihat bo'lgan, shuningdek, mazkur muammoni o'rganishda atopologik, genetik belgilarga e'tibor berish lozim. Misol tariqasida, turkiy tilli o'zga xalqlar - qozoqlar va qirg'izlar mongoloid irqiga mansub, o'zbeklar va turkmanlar esa asosan yevropeoid irqi vakillaridir. Tahlil qilingan ma'lumotlar shundan guvohlik beradiki, O'rta Osiyo zamonaviy xalqlarining kelib chiqish jarayoni turli antropologik, etnik va xo'jalik - madaniy asoslarda rivojlangan. Eneolit va bronza davridagi hanuzgacha tarix fanida noma'lum mahalliy tillar, mil. avv.I ming yillikning boshlariga kelib, yozma manbalaridan ma'lum Sharqiy Eroniy tillarga almashtiriladi. Shuningdek, mil. avv. VII-VI asrlarda Sharqiy Kaspiybo'yi, Orolbo'yi, Markaziy va Sharqiy Qozog'iston oralig'idagi dashtlarda istiqomat qilgan ko'chmanchi chorvadorlarning tarkibida turkiy tilli qabilalarning mavjud bo'lganligi ehtimoldan. Xullas, O'zbek xalqining shakllanish jarayoni o'ziga xos alohida ahamiyatga ega bo'lib, jarayonda ikkitillik turkiy ko'chmanchi va o'troq aholi ishtirok etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1 Asqarov A. O'zbek xalqining kelib chiqish tarixi. T.: O'zbekiston, 2015.
2. Ahmedov B.A. O'zbek ulusi. T.: Me'ros, 1992.
3. Ashirov A., Atadjanov Sh. Etnologiya. O'quv qo'llanma. T.: 2007.
4. Xodjayov T.K. O'zbek xalqi etnogenezi tarixidan. T.: 1995.
5. Shoniyozov K.Sh. Qang' davlati va qang'lilar. T.: Fan, 1990.
6. Shoniyozov K.Sh. O'zbek xalqining shakllanish jarayoni. T.: Fan, 2001.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

7. History of civilizations of Central Asia. UNESCO publishing. Paris. 1996.
8. Sagdullayev A.S. O'zbekiston tarixi T.: Fan, 2018,

